IX-INTERNATIONAL EUROPEAN CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

January 19-21, 2024 / Valencia, Spain

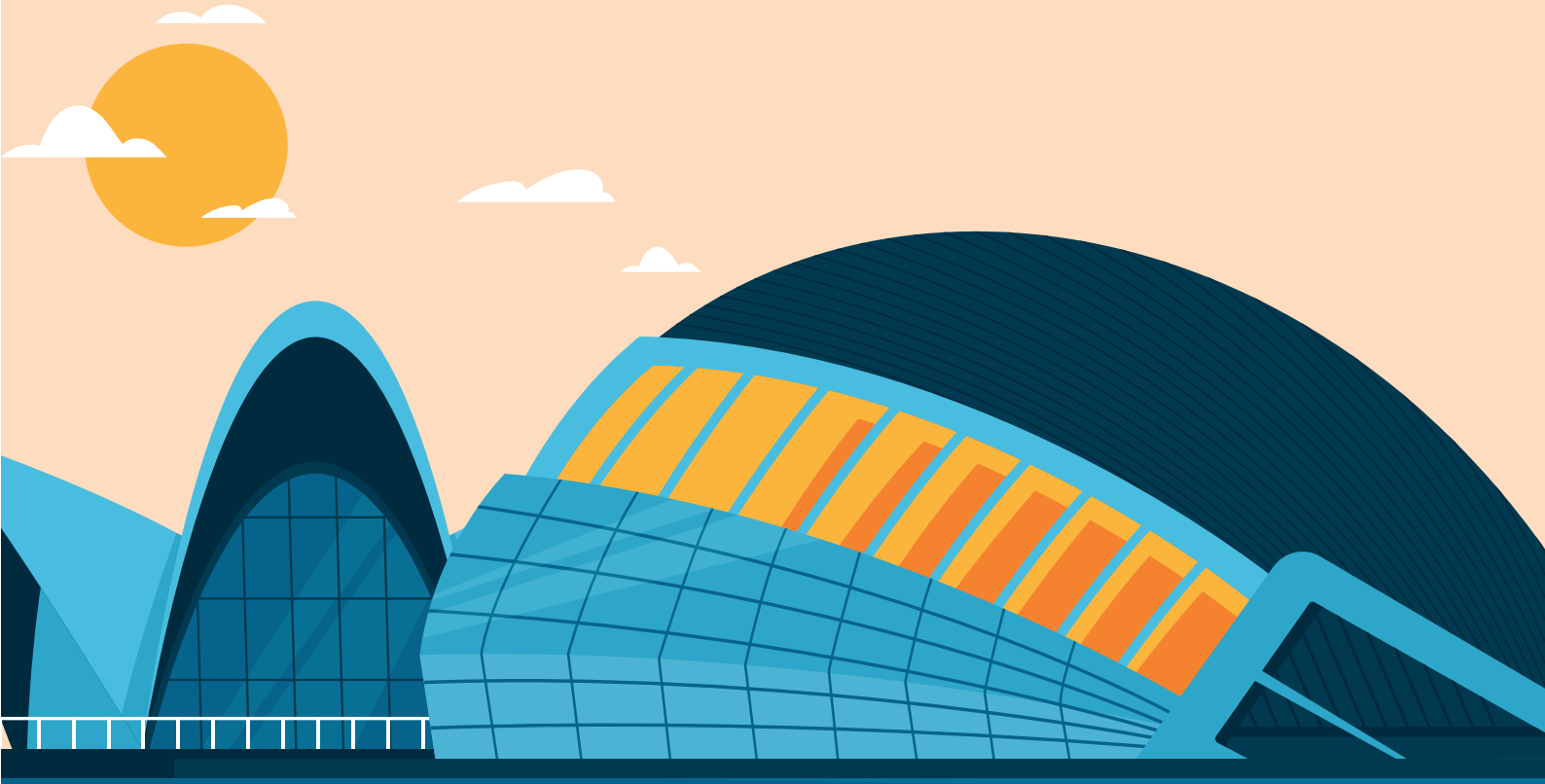

FULL TEXTS BOOK

Editors

Assoc. Prof. Dr. Jose R. Hernandez-Carrion

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI

ISBN: 978-625-367-637-7

by IKSAD Publishing House

IX-INTERNATIONAL EUROPEAN CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

January 19-21, 2024 / Valencia, Spain

FULL TEXTS BOOK

Editors

Assoc. Prof. Dr. Jose R. Hernandez-Carrion
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI

by
IKSAD PUBLISHING HOUSE®

All rights reserved to IKSAD Publishing House.
Authors bear both ethical and legal responsibility
IKSAD Publications – 2024©

https://iksadyayinevi.com/

Issued: 15.02.2024

ISBN: 978-625-367-637-7

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

9th INTERNATIONAL EUROPEAN CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

DATE and PLACE

January 19-21, 2024 / Valencia, Spain

ORGANIZATION

IKSAD- INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, VALENCIA/SPAIN

ORGANIZING COMMITTEE

Assoc. Prof. Dr. Jose R. Hernandez-Carrion
Head of Conference
Prof. Dr. Luminiţa Chivu
Member of Organizing Committee
Ph.D.habil. Jean Vasile ANDREI
Member of Organizing Committee
ES. Dr. Mile Vasic
President, Member of Organizing Committee
Mihaela OPREA
Member of Organizing Committee
Mihaela VLĂDESCU
Member of Organizing Committee
Carmen Adriana GHEORGHE
Member of Organizing Committee
Dr. Alexandru SIN – SCHNEIDER
Member of Organizing Committee
Prof. Muhittin ELİAÇIK
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Kinga Flaga-Gieruszyńska
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Muntazir MEHDI
Member of Organizing Committee
Prof. Dr. Sevi OZ
Member of Organizing Committee
Dr. Elvira NURLANOVA
Member of Organizing Committee
Elena MAGLIO
Member of Organizing Committee
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI
Coordinator & Ardahan University

NUMBER of ACCEPTED PAPERS~ 213
NUMBER of REJECTED PAPERS~ 97

PARTICIPANTS' COUNTRIES

Türkiye (85), Azerbaijan (29), Italy (1), Albania (37), Ghana (1), Kazakhstan (1), Poland (1), England (1), Romania (6), Georgia (3), Saudi Arabia (3), Kosovo (5), Algeria (2), Pakistan (2), Vietnam (1), Morocco (3), India (8), Portugal (2), Brazil (2), Benin Republic (1), Ghana (1), Republic of North Macedonia (2), Eswatini (1), Lebanon (1), Lithuania (3), Malaysia (3), Croatia (1), Poland (2), Bulgaria (1), Serbia (1), Turkish Republic of Northern Cyprus (1), Spain (1), Germany (1).

**Double blinded evaluation process*

SCIENTIFIC COMMITTEE BOARD

- Lucian Liviu ALBU - Academician, Romanian Academy, Romania
- Andrei KOZMA, MMD, MDHC - Prof. Assoc., PhD Hab. member of The Romanian Academy of Medical Sciences
- Camelia Diaconu - Prof.univ. Dr.hab. President of Romanian Balkan Medical Union
- Valeriu IOAN-FRANC - Coresponding member, Romanian Academy, Romania
- George GEORGESCU - Deputy Director, National Institute for Economic Research ”Costin C. Kirițescu”, Romania
- Luiza Gabunia - Director of Scientific Research-Skills Center, Assoc. Prof. of Medical Pharmacology Department of the Tbilisi State Medical University
- Valentina VASILE - Director, Institute of National Economy
- Sorin CACE - Deputy Director, Research Institute for Quality of Life, Romania
- Jean Vasile ANDREI - Senior Researcher, National Institute for Economic Research ”Costin C. Kirițescu”, Romania
- Nana Gorgaslidze - Professor, Head of Social and Clinical Pharmacy Department of the Tbilisi State Medical University
- Nino Chumburidze-Areshidze - Honorary Doctor of Tbilisi State Medical University, Deputy of General Director of the Tbilisi Central Hospital, Georgia
- Vasile PREDA - Senior Researcher, National Institute for Economic Research ”Costin C. Kirițescu”, Romania
- Tianming Gao - Prof. Dr., School of Economics and Management, Harbin Engineering University, China
- Vasilii Erokhin - Dr., School of Economics and Management, Harbin Engineering University, China
- Eglantina Hysa - Epoka University, Department of Economics, Albania
- Silvius Stanciu - Professor, Vice-rector, Dunarea de Jos University of Galați, Galati, Romania
- Željko Vaško - Professor, Vice Dean for Scientific Research and International Cooperation, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
- Ignacio DE LOS RIOS CARMENADO - Director, GESPLAN, Politechnic University of Madrid, Spain
- Donatella PRIVITERA - Full Professor, University of Catania, Italy
- Teodor SEDLARSKI - Professor, Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria
- Nergüz BULUT SERİN - Prof. Dr., European University of Lefke
- Enkelejda Kucaj - Assoc. Prof. Dr., Polytechnic University of Tirana
- Mile VASIC - Dr., President, European Marketing and Management Association
- Manole Cojocaru - Prof. Dr., Titu Maiorescu University
- Kimboula Nkaya - Prof. Dr., Marien Ngouabi University
- Oana TOADER - Assoc.prof. Ph.d "Carol Davila" University of Medicine and Farmacy, Bucharest, Romania
- Sopio Tavadze - Associate Professor, Batumi Art Teaching University
- Maia Manchkhashvili - Assoc. Prof. Dr., Sulkhan-Saba Orbeliani Teaching University
- Jonel SUBIC - Director, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, RS Serbia
- Jovan ZUBOVIĆ - Director of the Institute of Economic Sciences, Belgrade, RS Serbia
- Violeta SIMA - Petroleum-Gas University of Ploiesti, Faculty of Economic Sciences, Romania
- Ileana GHEORGHE - Petroleum-Gas University of Ploiesti, Faculty of Economic Sciences, Romania
- Kinga Flaga-Gieruszyńska - Prof. Dr., University of Szczecin, Poland
- Aleksandra Klich - Prof. Dr., University of Szczecin, Poland
- Muhammad FAISAL- Assoc. Prof. Dr. TOP-TECH AI Institute

- Abdussalam Ali Ahmed - Asst. Prof . Dr., Bani Waleed University
- KIMBOUALA NKAYA – Prof. Dr., Marien Ngouabi University
- Lamara Kadagidze – Assoc. Prof. Dr., Grigol Robakidze University
- Lenida LEKLI – Dr., Aleksandër Xhuvani University
- hab. Elżbieta PATKOWSKA – Assoc. Prof. Dr., University of Life Sciences in Lublin
- Bouthaina SAYAD - Dr., University Of Blida
- Ökkeş KESİCİ - Prof. Dr., Gaziantep University
- Özkan AÇIŞLI - Assoc. Prof. Dr., Atatürk University
- Mehmet Emin KALGI - Assoc. Prof. Dr. Ardahan University
- Osman BAYRAKTUTAN - Assoc. Prof. Dr., Batman University
- Ramin ALİYEV - Assoc. Prof. Dr.Hasan Kalyoncu University
- Sedat EROL - Assoc. Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi
- Tamilla ALİYEVA - Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylül University
- F. Gül KOÇSOY, Assoc. Prof. Dr., Firat University
- Vedat Akman - Assist. Prof. Dr., Beykent University
- Adnan AKALIN – Assist. Prof. Dr., Gaziantep Islamic Science and Technology University
- Kader DAĞCI KIRANŞAN - Assist. Prof. Dr. Atatürk University
- Murat KIRANŞAN - Assist. Prof. Dr.University of Gumushane
- Nihat DEMİRKOL - Assist. Prof. Dr., Iğdır University
- Ömer Erdimez - Assist. Prof. Dr., Adıyaman University
- Sinan ÖZYURT - Assist. Prof. Dr., Gaziantep Islamic Science and Technology University

yuIX-INTERNATIONAL EUROPEAN CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENTIFIC RESEARCH

January 19-21, 2024 / Valencia, Spain

Conference Online Program

Türkiye (85), Azerbaijan (29), Italy (1), Albania (37), Ghana (1), Kazakhstan (1), Poland (1), England (1), Romania (6), Georgia (3), Saudi Arabia (3), Kosovo (5), Algeria (2), Pakistan (2), Vietnam (1), Morocco (3), India (8), Portugal (2), Brazil (2), Benin Republic (1), Ghana (1), Republic of North Macedonia (2), Eswatini (1), Lebanon (1), Lithuania (3), Malaysia (3), Croatia (1), Poland (2), Bulgaria (1), Serbia (1), Turkish Republic of Northern Cyprus (1), Spain (1), Germany (1).

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to attend a meeting online, login via **https://zoom.us/join** site, enter ID "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- The participant must be connected to the session 15 minutes before the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
- Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number, **exp. Hall-1, Ali ÖZDEMİR**

ONLINE PRESENTATIONS

20.01.2024 / HALL-1, SESSION-1

VALENCIA LOCAL TIME	ANKARA LOCAL TIME
09 00 : 11 00	11 00 : 13 00

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Gafarova Parvin Muhamad

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Dr. Shamo Zokhrab TAPDIGOV Dr. Elvin Yashar MELIKOV	SOCAR Oilgasresearchproject Institute (AZERBAIJAN) Baku State University (AZERBAIJAN)	THE PHYSICAL-MECHANICAL BEHAVIOR OF POLY-N-VINYLPYROLIDONE MODIFIED CONCRETE: THE NATURE OF THE CHEMICAL INTERACTION BETWEEN POLYMER AND CEMENT PARTICLES
Selma SOYSAL Fatma YILDIZ Prof. Dr. Rıza ATAV	Gülle Integrated Textile Enterprises (TÜRKİYE) Gülle Integrated Textile Enterprises (TÜRKİYE) Tekirdağ Namık Kemal University (TÜRKİYE)	INVESTIGATION OF THE POTENTIALS OF DYEING IN STANDING BATH WITH NATURAL DYES AND USING PLANT EXTRACTION PULP IN EXTRACTION FOR A SECOND TIME
Assoc. Prof. Dr. Gafarova Parvin Muhamad	Azerbaijan State Pedagogical University (AZERBAIJAN)	QUALITY INDICATORS OF EDUCATIONAL INSTITUTION MANAGEMENT
Bayramova Naila Ilham	Azerbaijan Baku (AZERBAIJAN)	IMMEDIATE ADAPTATION REACTIONS TO TENSE PHYSICAL LOADS
Assist. Prof. Dr. Feyza KELLECİ ÇELİK Assoc. Prof. Dr. Hatice AKKAYA	Karamanoğlu Mehmetbey University (TÜRKİYE) University of Health Sciences (TÜRKİYE)	HOUSEHOLD PHARMACEUTICAL WASTE MANAGEMENT
Alaa Alghabash Abuzer Çelekli	Gaziantep University (TÜRKİYE) Gaziantep University (TÜRKİYE)	MICROALGAL BIOTECHNOLOGY IN WASTEWATER TREATMENT AS AN ECOFRIENDLY PROCESS
Marilena Carbone	University or Rome Tor Vergata (ITALY)	FEMTOSECOND LASER TREATMENTS OF CU-HALOGENATED PHTHALOCYANINES
Ilirjan Malollari Redi Buzo Shpresa Bilalaj Vjola Bakillari	University of Tirana (ALBANIA) University F. Noli (ALBANIA)	PROCESS SIMULATION OF BIOETHANOL PROFIT FROM CHEESE WHEY TREATMENT
Moses A-Engibinge ALEMYA Moses Abdullai ABUKARI	C. K. Tedam University of Technology and Applied Sciences (GHANA)	A COMPARATIVE STUDY OF ACTIVITY-BASED STRATEGY AND LECTURE METHOD IN TEACHING PHOTOSYNTHESIS IN INTEGRATED SCIENCE
Mehmeti Elona	Sports University of Tirana (ALBANIA)	EXPLORING PERCEIVED OBSTACLES TO LEADERSHIP OPPORTUNITIES IN SPORTS CAREERS: INSIGHTS FROM A SURVEY OF FEMALE ATHLETES AND GIRLS

ONLINE PRESENTATIONS

20.01.2024 / HALL-5, SESSION-1

VALENCIA LOCAL TIME	ANKARA LOCAL TIME
09 00 : 11 00	11 00 : 13 00

HEAD OF SESSION: Assoc. Prof. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

AUTHORS	AFFILIATION	TOPIC TITLE
Ebru YILMAZ	Ankara Social Sciences University (TÜRKİYE)	SPACE USE FOR THE CONSUMPTION HABITS OF POOR YOUTH IN ISTANBUL
Dr. Gülçin SAĞIR KESKIN	Ankara University (TÜRKİYE)	A MAIN PROBLEM IN SOCIAL MEDIA ENVIRONMENT: DIGITAL BULLYING
Dr. Aylin TALU	Maltepe University (TÜRKİYE)	PHILANTHROPY IN THE CONTEXT OF PUBLIC RELATIONS: TOMS SHOES
Halide YARAR	Istanbul University (TÜRKİYE)	THE ANALYSIS OF STUDIES PUBLISHED IN TR INDEXED JOURNALS ON JOB CRAFTING
Dr. Nur Esra ATMACA	İstanbul Topkapi University (TÜRKİYE)	WORTHLESSNESS CRISIS IN JOURNALISM
Assoc. Prof. Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN	Tekirdağ Namık Kemal University (TÜRKİYE)	THE PILGRIMAGE of AN ANDALUSIAN MUDEJAR ABDULLAH B. AL-SABBAH: 14TH CENTURY ISLAMIC WORLD
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Emin KALGI	Ardahan University (TÜRKİYE)	A THEORETICAL STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN COVID-19 AS A GLOBAL DISASTER AND RELIGION
Assoc. Prof. Dr. Osman BAYRAKTUTAN	Ataturk University (TÜRKİYE)	İSMAİL GÖKTÜRK, THE CONSTRUCTION OF MAN FOR THE REVIVAL OF CIVILIZATION, IKSAD PUBLICATIONS, ANKARA 2021, 240 P.
Fatih UYAR Assoc. Prof. Dr. Seda SABAH Prof. Dr. Soner ÇANKAYA	Amasya University (TÜRKİYE) Ondokuz Mayıs University (TÜRKİYE)	EXAMINING THE FACTORS INFLUENCING COACHES' MOTIVATION IN THE WORK PROCESS
Arzu HANÇER ÖĞÜTLÜ Assoc. Prof. Dr. Seda SABAH	Amasya University (TÜRKİYE)	TEACHER PERSPECTIVES ON PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS CLASSES IN IMAM HATIP SCHOOLS
Assoc. Prof. Dr. Pervane MEMMEDLİ	National Academy of Sciences of Azerbaijan (AZERBAIJAN)	PIONEER OF SOCIAL HUMOR

Türkan DOĞAN	ADAPTING LIVING SPACES: FLEXIBILITY TO MEET CHANGING RESIDENT NEEDS	115
Nilay SEYİDOĞLU	ANTIOXIDANTS FEATURES OF SPIRULINA PLATENSIS: STRESS, DISEASES AND HEALTH	122
Shiruya AZADALIYEVA	SOME SUCCESSES IN IMPROVING THE MATERIAL AND PERSONNEL BASE IN HIGHER PEDAGOGICAL SCHOOLS OF AZERBAIJAN	127
Aylin TALU	PHILANTHROPY IN THE CONTEXT OF PUBLIC RELATIONS: TOMS SHOES	132
Nur Esra ATMACA	WORTHLESSNESS CRISIS IN JOURNALISM	141
Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN	THE PILGRIMAGE of AN ANDALUSIAN MUDEJAR ABDULLAH B. AL-SABBAH: 14TH CENTURY ISLAMIC WORLD	153
Mehmet Emin KALGI	A THEORETICAL STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN COVID-19 AS A GLOBAL DISASTER AND RELIGION	162
Osman BAYRAKTUTAN	İSMAİL GÖKTÜRK, THE CONSTRUCTION OF MAN FOR THE REVIVAL OF CIVILIZATION, IKSAD PUBLICATIONS, ANKARA 2021, 240 P.	170
Arzu HANÇER ÖĞÜTLÜ Seda SABAH	TEACHER PERSPECTIVES ON PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS CLASSES IN IMAM HATIP SCHOOLS	176
Fatih UYAR Seda SABAH Soner ÇANKAYA	EXAMINING THE FACTORS INFLUENCING COACHES' MOTIVATION IN THE WORK PROCESS	186
Pervane MEMMEDLİ	PIONEER OF SOCIAL HUMOR	193
Tuba BIYIKBEYİ Aysu KAYA	THE RELATIONSHIP OF SERVANT LEADERSHIP WITH WORK COMMITMENT AND EMPLOYEE PERFORMANCE	204
Tuba BIYIKBEYİ Kübra Dilan ACAR	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONFLICT MANAGEMENT AND INFORMATION SHARING IN UNIVERSITIES	216
Habibe Yelda ŞENER Tuğba DEMİR	THE EFFECT OF BUSINESS'CLIMATE CHANGE CONCERNS ON GREEN TRANSFORMATION	228
Fatma Zehra KARAKURT Okan ÖZBAKIR	ORIGINS OF OCCUPATIONAL ACCIDENTS IN TURKEY BETWEEN 2013 AND 2022	243
Asad Asadov Khatai Asgarov	THE ROLE OF DIGITAL CURRENCIES IN SHAPING THE FUTURE OF THE ECONOMY	264
Efe TEPEOĞLU Gülay ÖZDEMİR YILMAZ	A RESEARCH ON DETERMINING THE SAFETY CLIMATE PERCEPTION OF EMPLOYEES IN THE HOUSEKEEPING DEPARTMENT OF ACCOMMODATION BUSINESSES	274
Kerim İŞLER Mete KALYONCU H. Kürşad ERSOY	METHODS OF INCREASING PERFORMANCE IN TWO STAGE REFRIGERATION SYSTEMS	284

ENDÜLÜSLÜ MÜDECCEN BİR HACI: ABDULLAH ES-SABBÂH

AN ANDALUSIAN MUDEJAR PILGRIM: ABDULLAH ES-SABBÂH

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN

Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Teology, Department of Islamic History

ORCID NO: 0000-0001-9128-4026

Abdullah es-Sabbâh'ın "Endülüs topraklarının İspanyollar'ın eline geçmesiyle o topraklarda müdeccen olarak kalan müslüman kardeşlerine kutsal topraklardan bir bilgi/belge ve ibret olması amacıyla" ve "ebeveyninden kalan helâl dirhemlerle çıktığı ve Allah'ın yardımıyla ulaştığı hac yolculuğu"nu yazdığı seyahatnamesi. (Abdullah İbnü's-Sabbâh, 133)

ÖZET

Dünya tarihinin en önemli ve süreklilik arz eden yolculuklarından olan hac, tarih boyunca birçok zorluğu içinde barındırmakla birlikte hacı adayını ve dolayısıyla onun çevresini maddî ve manevî birçok açıdan etkilemiştir. Hacı adayının ve haccını eda etmiş ferdin bu yolculuğu kayıt altına alması mekânları içtimaî, kültürel, iktisadî açıdan tasavvur edilir hale getirirken Müslüman kültürde özellikle ilim rıhlelerini de içinde barındıran bir faaliyet alanı olmuştur. Hac yollarına ve yolculuklarına dair önemli kaynaklar arasında yer alan rıhleler/seyahatnameler, hacı adaylarının farklı coğrafya, kültür ve topluluklarla karşılaşmalarının, onlara dair izlenimlerinin anlatıldığı eserlerdir. Endülüs hac seyahatnameleri arasında yer alan ve Endülüslü müdeccen Abdullah b. es-Sabbâh el-Endelüsî'ye ait olan *Ensâbü'l-ahbâr ve Tezkiyetü'l-ahyâr* adlı eser bu çalışmanın konusu olmuştur. Endülüs'ten yola çıkan es-Sabbâh Endülüs başta olmak üzere Mağrib, Mısır, Hicaz bölgesi şehirlerini anlatmıştır. Hac yaptıktan sonra atalarının Endülüs'e göç etmeden önce yaşadığı topraklar olan Yemen'i de ziyaret etmiş; dönüşte Kudüs, Halep, Antakya, Şam, Diyarbekir, Mardin, I. Murad dönemi Osmanlı toprakları, Irak ve İran'da bazı şehirlere de uğramıştır. Bir müdeccen olması dolayısıyla Arapça hususunda yaşadığı zayıflamanın metnine sirayet etmesi hususunda eleştiriler alsa da es-Sabbâh'ın bu eseri 8/14 yüzyıl sosyo-kültürel, siyasî, iktisadî yönlerini yansıtması açısından oldukça kıymetlidir. Hıristiyanların eline geçmiş Endülüs şehirleri, Gırnata Benî Ahmer Devleti, Merinîler, Memlükler, Osmanlılar başta olmak üzere dönemin devletlerine ve bu devletlerin önemli şehirlerine ait gözlemlerini aktarmıştır. es-Sabbâh, bazen bazı tarihçilere atıflar yaparak onlardan bilgi aktarmakta fakat daha çok kendi gözlemlerini anlatmaktadır. Eserin Cum'a Şeyha tarafından yapılmış tahkiki üzerinden bu çalışma yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslâm Tarihi, Endülüs, Mağrib, Müdeccen, Hac, Abdullah es-Sabbâh el-Endelüsî.

ABSTRACT

Hajj, one of the most important and continuous journeys in the history of the world, has affected the pilgrim and thus his environment in many material and spiritual aspects, while involving many difficulties throughout history. The recording of this journey by the pilgrim candidate and the individual who has performed the pilgrimage has made the places imaginable in terms of social, cultural and economic aspects, and has been a field of activity in Muslim culture, especially in the field of scholarly journeys/rihla. Among the important sources on the pilgrimage routes and journeys are works in which the pilgrims' encounters with different geographies, cultures and communities and their impressions of them are described. *Ansāb al-ahbār wa Tezkiyet al-ahyār,* which is among the Andalusian pilgrimage travelogues and belongs to the Andalusian mudejar Abdullah b. al-Sabbāh al-Andalusī, will be the subject of this study. Al-Sabbāh set out from Andalusia and described the cities of Maghrib, Egypt and the Hijaz region. After his pilgrimage, he visited Yemen, the land where his ancestors lived before migrating to Andalusia, and on his way back he visited Jerusalem, Aleppo, Antioch, Damascus, Diyarbekir, Mardin, the Ottoman lands of Murad I's reign, and some cities in Iraq and Iran. Although al-Sabbāh's work has been criticized for the weakening of his Arabic language due to his being a Mudejar, it is very valuable in terms of reflecting the socio-cultural, political, and economic aspects of the 8th/14th century. He conveyed his observations of the states of the period and their important cities, especially the cities of Andalusia that fell to the Christians, the Benī Ahmer State of Granada, the Marinides, the Mamluks and the Ottomans. Al-Sabbāh sometimes refers to some historians and quotes information from them, but mostly he narrates his own observations. This study had been based on the edition of the work by Cum'a Sheyha.

Keywords: Islamic History, Andalus, Maghrib, Mudéjar, Pilgrim, Abdullah b. al-Sabbāh al-Andalusī.

GİRİŞ

Endülüs'te İslâm hakimiyetindeki toprakların Reconquista saldırılarıyla yeniden Hıristiyanların eline geçmesiyle birlikte bu topraklarda bir süre daha yaşayan Müslümanlar için "bir mekâna yerleşip kalan, alışan, uyum sağlayan" anlamında "müdeccen/müdeccel/mudejar" kelimesi kullanılmıştır (Özdemir, 2020: 465). Onlar bazı bölgelerde daha rahat yaşamış olsalar bile aslında birçok yerde adeta ötekileştirilmişler; dinî, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan yaşadıkları toplumun ağır yükünü taşımaya zorlanmışlardır. Bu süreç daha çok Tuleytula/Toledo şehrinin 1085 kaybedilmiş olmasıyla başlamıştır denilebilir. Kastilyalıları ve Portekizliler'in kontrolüne geçen yerlerdeki müslümanların bazıları güneye göç etmiş; İspanyol kontrolü altındaki bölgelerde yaşayanlar ise İslâm ordularının geri döneceği umuduyla topraklarıyla, ticaretleriyle meşgul olmaya devam etmişlerdir. Müslümanların bu topraklarda yaşamalarına izin verilişte ve iyi muamelede hem onları Hıristiyanlaştırmayı düşünmeleri hem düşmanlarına karşı bir güç olarak korumaya çalışmaları ve daha da önemlisi müslümanların

tarım, ziraat, zanaat, inşaat, sulama hususlarındaki güçlerinden faydalanmaya devam etme arzuları sayılabilir. Diğer bölgelerdeki Müslümanların yaşadığı zorluklara karşın Aragon müdeccenlerinin biraz daha iyi durumda olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla daha az asimile olmuş, dinlerini en azından bir süre daha yaşamaya, sonraki nesle aktarmaya devam edebilmişlerdir. Fakat 1502 yılındaki zorunlu Hıristiyanlaştırma kararı sonrasında tüm müdeccenler morisko haline gelmiş, çeşitli işkencelere maruz kalarak ya Hıristiyanlaşmayı kabule zorlanmış yahut başka yerlere sürgün edilmişlerdir (Özdemir, 2020: 465; Şeyban, 2014: 125-126; Düveydâr, 1993: 9-21).

Tüm bu yaşanılan zorluklara rağmen müslüman müdeccenler kısıtlı imkânlar nisbetinde dinlerini yaşamaya, yaşatmaya çalışmışlardır. Hacca gitmek bu manâda onlar için çok daha zor bir ibadet olmuştur. Tüm bunlara rağmen Mağrib ve Endülüs topraklarından hacca gidişler süreklilik arz etmiştir. Bu yolculuklarda hacıların bir kısmı yolculuklarını kayıt altına almışlar; bu eserlerinde kutsal topraklara varıncaya kadar uğradıkları şehirlerin tasvirlerini, krokilerini, Hicaz topraklarının hemen tüm ayrıntılarını, hac uygulamalarını da ekleyerek yazmışlardır. Bu seyahatnameler muasır akademisyenlerce çalışılmakta ve ilim dünyasına kazandırılmaktadır. Bunlar arasında yer alan ve hakkındaki bazı belirsizlikler yüzünden dikkatlerden uzak tutulmuş olan bir seyyah vardır ki bu çalışmaya konu olan Endülüslü Abdullah es-Sabbâh'tır (Abdûlî, 2018: 90). Bu uzun ve yorucu yolculuğunda Abdullah es-Sabbâh özellikle ayrıntılı açıklamaların yanısıra bölgelerin farklı sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklere sahip hayatlarına dair verdiği bilgiler açısından da kıymetli bir görgü tanığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek kendisinin gerek seyahatnamesinin şimdiye kadar bu hususta çalıştığımız seyahatnamelerden belirli yönlerde farkları bulunmaktadır. O, meşhur bir şahıs olmadığı gibi eseri de diğer örneklerden farklı olarak fazla edebî ve ilmî bir özellik taşımamakta; kendisi de bu yolculuğun hac farizasını yerine getirmek, müslüman müdeccen kardeşlerini bu kutsal yolculuğun ve hac ibadetinin her ayrıntısından haberdar etmek amacıyla yazıldığını ifade etmektedir. Onun bu yolculukta ilim talebi söz konusu edilmemiş gibidir.

İbnü's-Sabbâh'ın eserinin kaynakları arasında tarih, coğrafya ve seyahatnameler de yer almaktadır. Hiçbir kitap okumadan bu eser kaleme alınmış değildir. Onun eseri onun dışındaki birçok Mağrib ve Endülüs hacısının eseri kadar ilmî ve edebî açıdan zengin olmasa da İbnü's-Sabbâh'ın eseri dönemin tarihi açısından Gırnata Benî Ahmer Devleti başta olmak üzere, Kuzey Afrika, Mağrib ve Meşrık devletlerinden olan ve onun uğradığı topraklarda hüküm süren Merînîler, Hafsîler, Abdülvâdîler, Memlükler, Osmanlılar, Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel ve ekonomik hayatlarına yönelik bilgi verecek niteliktedir. Ayrıca bir devlet adamı yahut bir âlim olmayan adeta sıradan bir hacı olarak şehirlerin hemen her noktasına nüfuz etmiş olması da onu farklı kılmaktadır. O ve eseri hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış olması bu konunun tebliğ metni olarak hazırlanmasında tercih sebebidir.

ABDULLAH İBNÜ'S-SABBÂH KİMDİR?

Abdullah İbnü's-Sabbâh el-Esbahî el-Himyerî el-Endelüsî'nin, Yemen kabilelerinden Himyerî'ye mensup Sabbahîn kolundan geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu ailenin 1/7.

yüzyılın sonlarında geldikleri ve yerleştikleri Endülüs'ün doğusunda Hıristiyan Aragon Krallığı idaresi altında 1118/1706 yıllarında Müslümanların sürgününe kadar yaşamaya devam ettikleri belirtilmektedir. Abdullah es-Sabbâh daha önce de belirttiğimiz gibi hakkında bilgiye ulaşılmamış, herhangi bir eseriyle tanınmamış bir seyyahtır. Hakkında bilinen belki de en önemli bilgi kendisinin Endülüs'ün doğu topraklarında Hıristiyan yönetimi altında yaşayan bir müdeccen olmasıdır. Müdeccenlerin ise genelde bulundukları şehrin getto benzeri mahallelerinde yahut köylerinde yaşadıkları ifade edilmektedir (Özdemir, 2020: 465). Yaşadığı şehirle ilgili olarak eserin muhakkiklerinden birisi olan Muhammed Benşerife, Şâtıbe olduğunu iddia etmektedir. Başka bir muhakkik olan Cum'a Şeyha ise onu Meriye şehrine mensup olarak ifade edip daha sonra bu iddiasından vazgeçmiştir (İbnü's-Sabbâh, 4-6; Muhakkik girişi/notu).

O, yaşadığı bölgenin Hıristiyan nüfuzu altında olması, istilalarla birlikte Müslüman âlimlerin buralardan göç etmiş olması dolayısıyla, Endülüs'ün diğer şehirlerinin ulaştığı ilim, ulemâ, medrese ortamından uzakta doğup büyümüştür.

Hac yolculuğunu anlattığı eserinin ismi ile ilgili olarak "*Minşâbü'l-ahbâr ve Tezkiretü'l-ahyâr*", "*Ensâbü'l-ahbâr ve tezkiretü'l-ahyâr*" ve "*Ensâbü'l-ahyâr ve tezkiretü'l-ahbâr*", "*Minşâbü'l-ahbâr ve tezkiretü'l-ahyâr*" veya "*Nisbetü'l-ahbâr ve tezkiretü'l-ahyâr*" isimleri kullanılmaktadır. İbnü's-Sabbâh'ın kitabın baş kahramanı olarak eserini 9/15. asrın ilk yıllarında yazmaya başladığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte içeriğindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere diğer yıllarda bir musahhih eliyle tashih edilmiştir (et-Tâzî, 2005: 165; Mustafa, 2015: 178; Abdûlî, 2018: 91).

İBNÜ'S-SABBÂH'IN HAC YOLCULUĞU

İbnü's-Sabbâh yolculuğuna hac farizasını yerine getirmek amacıyla, "ebeveyninden kalan miras dirhemlerle", 8/14. asrın ikinci yarısında, genç yaşlarında iken çıkmıştır. Onun yolculuğunun, uğradığı yerler de dikkate alındığında 20 yıldan az olmadığı düşünülmektedir (Abdûlî, 2018: 91).

Memleketinden çıktıktan sonra Gırnata Benî Ahmer Devleti'nin başşehri Gırnata'ya uğramıştır. Daha sonra Bahr-i Zükak'tan geçerek Mağrib'deki Sebte şehrine ve ardından Merakeş'e geçmiştir. Buradan da Fas'a geçmiştir. Yoluna Mağrib-i Evsat'da bulunan Abdülvâdiler'in başşehri Tilimsan'la devam etmiş ve ardından Vehrân'a gitmiştir. İbnü's-Sabbâh burada hastalanmış ve 2 yıl bu şehirde iyileşene kadar kalmıştır. İyileştikten sonra yola çıkan İbnü's-Sabbâh, Cezair'e ulaşmıştır. Doğuya yönelen Sabbâh, Hafsîler'in başşehri Tunus'ta yaz mevsiminin olduğu o günlerde otuz gün kalmıştır. Yolculuğuna Becâye, Kosantîne, Annâbe/Bûne, Kayrevân ve diğer Güney İfrîkiye şehirleri ile devam etmiştir. İbnü's-Sabbâh, Tunus'tan İskenderiye'ye doğru yolculuğunu içinde hacılar, tâcirler, denizciler ve Sudanlı kölelerin bulunduğu bir tekne ile yaptığını belirtmektedir. Ayrıca başka bir yerde Trablus şehrine kadar karayolu ile geldiğini anlatmaktadır. İskenderiye ve Kahire'den sonra bir deve kiralayarak Mısır mahmiline ulaşmak için yola çıkmış, Akabe Limanı boyunca kara yolu ile gitmiştir. Mekke'ye ulaşan İbnü's-Sabbâh burada uzunca bir süre kaldıktan sonra Yemen'e gitmiştir. Yemen'den sonra Mediye'ye geçmiş, daha sonra kuzeye doğru hareket ederek

Bilâdüşşam topraklarına, el-Halîl şehrine, 4 yıl kaldığı Beytülmakdis, Dımaşk, Diyarbekir, 4 yıl kaldığı Türk beldeleri ve özellikle Kostantıniyye'ye, İran beldelerine, 3 yıl kalacağı Irak şehirlerinden Bağdat'a ulaşmıştır. Diğer şehirler olan Vâsıt ve Basra'ya geçen İbnü's-Sabbâh kitabını yazmayı bu bölge ile bitirmiştir.

Hac yolculuğu için memleketinden çıkan İbnü's-Sabbâh, Endülüs'ün birçok şehrini anlatmıştır. Gırnata'ya uğradığında ise bu şehir için oldukça övgülü sözler kullanmış ve "İçinde binlerce bahçe ve onların da içlerinde binlerce sarayın bulunduğu" şehir olarak vasfetmiştir (İbnü's-Sabbâh, 10-33).

Oradan sonra Mağrib'de uğradığı Sebte şehrinde, bölgenin güzelliklerini, halkının cömertliğini anlatmış sonra da burada gezip gördüğü köylerden ve kalelerden bahsetmiştir. Diğer bir Mağrib şehri olan Merakeş'ten ise "Muvahhidler döneminde bu bölgenin imar ve medeniyet açısından Bağdat'ı" olarak görülmesine rağmen biraz harabe olarak bahsetmiştir. Merakeş'ten sonra Fas'a uğrayan İbnü's-Sabbâh bölgenin yaşadığı refah ve zenginliği anlatmadan önce tarihine vurgu yapmıştır. Fas'tan sonra uğradığı Tilimsan'da bölgenin meşhur sultanlarından ve meşhur kişilerinden bahsetmiştir. Özellikle şehirde bulunan ulemânın çokluğu onun dikkatini çekmiştir. Ayrıca şehrin yeşilliğinin, suyunun bolluğundan, havasının ferahlığından da övgüyle söz etmiştir. Ardından gittiği Vehrân'daki halkın güzel ahlâkından ve iyiliksever olduklarından haber vermekte hatta bu şehirde hastalandığında halk tarafından tedavi ettirildiğini dolayısıyla iyileşene kadar 2 yıl burada kaldığını belirtmiştir. Tedavisi bitince gittiği Cezair'den ticaretin, bereketin ve refahın bol olduğu şehir olarak bahsetmektedir (İbnü's-Sabbâh, 34-62). Hafsî yönetiminde olan Tunus'u "Mağrib şehirlerinin başı" (İbnü's-Sabbâh, 64-73); Memlük yönetimindeki İskenderiye'yi "sanki denize girmiş bahçeleri olan bir şehir" olarak tavsif etmektedir (İbnü's-Sabbâh, 74-103).

Kutsal Topraklar

Mısır Mahmili Hicaz'a doğru 25 Şevval'de yola çıkılmıştır. Akabe'den Mekke'ye giderken Kızıldeniz sahil yolu ile güneye ilerlemişler, İbnü's-Sabbâh bu yolu insanların ve develerin öldüğü bir yol olması dolayısıyla "ölüm yolu" olarak tanımlamıştır. Issız çöller, zorlu coğrafya onu hayrete düşürmüştür. Mısır'da iken 4 altın dinara satın aldığı bineği ile meşakkatli Hicaz dağlarında yavaş yavaş yol almıştır. Acrûd topraklarından sonraki durakları Vadi'l-Kıbab'dır. Burada kafilenin önünde işaretle yürüyen rehberler olmasa develerin kumda kaybolabileceğini ifade etmektedir. Daha sonra Tebük yakınlarındaki Medâyin'e gelmişlerdir. Burada yüksekçe bir yerde Şuayb Peygamber'in taşlık ve suyu bol olan mağarasından bahsetmektedir. Mağaranın kapıdan aşağıya kadar uzunluğu 60-70 zira' civarındadır. Yolculuk güneye doğru devam etmiş, Teye/Tî-Hi (Tepe) Benî İsrâîl menzilinden geçtikten sonra Akabetü İyle/Eyle, Ezlam, Vadî Anter, Müveylâh, tatlı ve soğuk suyu olan Havrâ ve Yenbu'a ulaşmış ve burada erzak temini için 4 gün konaklamışlardır. Burada büyük pazarlar olduğu için hemen hemen tüm hac kafileleri burada konaklamaktadır. Sonra 1 gün kaldıkları Bedr-i Huneyn'e, Huleys, Rabiğ'e ve daha sonra da Mısır ve Mağrib beldelerinden gelen hacıların ihrama girdikleri Cuhfe'ye ulaşmışlardır. Oradan da Batn-ı Mürre'ye Mekke'ye ulaşmaşlardır (İbnü's-Sabbâh, 104-111).

Mekke

Mekke'ye Şeybe kapısından girdiklerini belirten İbnü's-Sabbâh, inanılmaz duygular yaşadığını ifade etmiştir. Kudûm tavâfını yaptığını belirttikten sonra Kâbe ve çevresi hakkında bilgiler vermekte; bölgenin peygamberler tarihi içerisindeki yerini anlatmaktadır (İbnü's-Sabbâh, 113-114); sadece Mekke'de bulunup başka hiçbir yerde bulunmayan 16 hac menasikini ayrıntılı olarak anlatmıştır (İbnü's-Sabbâh, 117-124). Kâbe'yi anlatmaya devam ederken,

> "…şimdiye kadar Kâbe'nin dışını anlattık şimdi de içini anlatmamız gerekir. Tabanın yerden yüksekliği 1 adam boyu, taşınabilir 7 tahta basamak bulunmaktadır. Kâbe-i Şerif'in doğu kapısı ki yaz kış güneş ortasından doğar, kapı abanoz ağacından yapılmış, Çin bakırıyla kaplanmış, altın suyuyla süslenmiştir. Kapı mübarek Cuma günleri dışında kapalıdır. Cuma günleri ise Kâbe'nin hizmetkârları olan Benî Şeybe açar, içeriye giren erkekler bereket ve sevap ümidiyle rükû eder diz çökerler. İçerisi renkli mermerle kaplanmış, duvarları çeşitli çini ve mermerle döşenmiştir. Kâbe'nin içerisinde üst tarafta kırmızı ipekle işlenmiş kırmızı bir örtü vardır. Üzeri renkli altın süslemeler vardır. Altınla işlenmiş çam başağı şekilleri vardır. Tavanı ise tahta ve çivilerden yapılmıştır. Mübarek yüzeyi kireçle sıvanmış ve zemin kumla kaplanmıştır. Çatısında dört tarafta güvercin kovuğu gibi 4 aydınlatma nişi vardır. Bunlar Kâbe'nin gündüz gibi aydınlatılmasını sağlamaktadır. Kâbe'nin perdelerinin ipleri bir tahta ve iplerle tepeye bağlanmıştır ki en hafif rüzgârdan bile korunsunlar." (İbnü's-Sabbâh, 122-126).

Daha sonra Mekke'deki mezarları, dağları anlatır. Sevr Dağı'ndaki mağara, 1 şibr yahut daha az bir yer, Rasulullah ve Hz. Ebûbekir'i Kureyş'in gözlerinden saklamıştır. İbnü's-Sabbâh, Bâb-ı Muallâ'da bulunan ve Mesleme b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'e atfedilen mezarlardan bahseder. Hira'dan bahsederken, Hz. Hatice'nin kabrinden, Cebel-i Ebû Kubeys'den, Hz. Peygamber'in doğduğu evden, Hz. Hatice'nin evinden de söz etmektedir. Bu makam ve mevkileri anlatırken: "Biz bu değerli makamlara gittik, yanlarında durduk ve makamların şahit olduklarını düşündük, bu makamlara Allah'ın yardımı ve keremiyle ulaştık. Merhum ebeveynimizden kalan helal dirhemlerle kavuştuk. Peş peşe iki Hac, 11 umre yaptık" şeklinde bahsetmektedir (İbnü's-Sabbâh, 132-133). Burada ifade etmek gerekirse İbnü's-Sabbâh'ın bu mekânları anlatırken nadirattân olan bir şey yapmış ve biri Harem-i Şerif diğeri meş'air-i mukaddese olmak üzere iki resim çizmiştir (İbnü's-Sabbâh, 114-116).

İbnü's-Sabbâh, Mekke halkının üsluplarının, karakterlerinin övgüye mazhar olduğunu şöyle anlatmaktadır: "…o şehrin halkı ve yöneticileri şeriflerdendir. Nesepleri nesepte insanların en hayırlılarından olan Ebû Zeyd er-Rızâ et-Tâhir'in zürriyetine dayanmaktadır. Onlara eş-şürefâü'z-Zeydiyye el-Haseniyye denilir. Onlar el-Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib'in soyundan gelmektedirler. O dönemki Mekke Şerifi ise el-Fâris diye meşhur Ahmed b. Aclân'dır. Onun cesur ve kahraman 700 kölesi bulunmaktadır. O, âdil bir yönetici, zâlime karşı şiddetli bir hükümdardır. Ordusunun hepsi atlıdır, Arapların en fasih Arapça konuşanlarındandır. O, Mekke halkının yiğit bir halk olduğunu, adeta keskin Hint kılıçları gibi olduklarını, hemen hepsinin savaş yeteneği olan gençlerden oluştuğunu belirtmekte (İbnü's-Sabbâh, 135-136) ve eklemektedir:

" …Mekke halkının sûretleri esmer, kırmızı göğ renklidir. Hem kadınları hem de erkeklerinin gözleri sürmelidir. Mekke halkı hızlıdır, Mekke halkı fasih konuşmada oldukça hızlıdır fiillerinde olduğu gibi. Mekke halkının kıyafetleri, kadın olsun erkek olsun, ömür boyunca iki parçadan oluşmaktadır. Erkekler biri bellerine bağlı, diğeri omuzlarında iki rida giyerler. Saçları kına ile süslenmiş, omuzlara kadar uzatılmış, gözler sürmelenmiştir. Ancak hem erkeklerin hem de kadınların bir özelliği yabancılara karşı çok şefkatli ve merhametli olmalarıdır. Fakat Mekke halkı hem hızlı hem de öfkelidirler." İbnü's-Sabbâh, Mekke ve Yemen halkı arasında çeşitli açılardan karşılaştırmalar yapmaktadır: "Mekke halkı İsmail'in zürriyetinden ve Kaydar'dan, Âl-i Adnan'dan; Yemen halkı ise Himyer ve Âl-i Kahtan'dan gelmektedirler ve onlar Arabü'l-Âribe'dirler. Mekke ve Hicaz halkı ise Arabü'l-müsta'ribedirler. Yemen ehli Mekke ehlinin kardeşleridir. İsmail, Mudâd b. Cürhüm b. Kahtân'dan iki kadınla evlenmiştir. Onlar arasında fıtrat ve renk farkı olmasına rağmen onlar bir olmuştur." (İbnü's-Sabbâh, 138-139).

İbnü's-Sabbâh, Mekke halkının yemek adetlerinden bahsederken "onların yaşamları çoğunlukla deve eti ve yanına katık olarak bir şeylerdir ki bunlar daha ziyade yağ, acve hurmasıdır. Bu hurmaları depoluyorlar, incir gibi eziyorlar, bal gibi tatlı bu hurmalar bu memleket Allah'ın lütfudur. Onlar vatanlarında çok mutlular. Hatta bu mutlulukları gibi bir mutluluk olmadığını iddia ederler. Yani vatanlar, ülkeler haklarının gözünde cennet gibidir." (İbnü's-Sabbâh, 137) ifadeleirni kullanmıştır.

İbnü's-Sabbâh, İbnü's-Sabbâh, Mekke'den bahsetmeye şu şekilde devam etmiştir:

"Allah'a yemin olsun ki ben burada 1 yıldan daha fazla mücavir olarak kaldım. Allah, kadınıyla erkeğiyle onları en iyi şekilde mükafatlandırsın. Yüzleri de güzel sözleri de güzel, ahlakları da güzel. Onlardan hiçbiri sadaka verip temizlenmeden tavafa girmezler, tavaftan sonra da sadaka verirler. Kadınlar ikindi ile akşam arasında tavaf yaparlar. Tavafa en güzel kıyafetleriyle girerler. Mavi, mücevherlerle süslenmiş, gümüş halhallar, altınlar takarlar. Sallanarak ve ayaklarını yere vurarak yürürler. Çocukları da yanlarındadırlar. …" (İbnü's-Sabbâh, 131).

Mekke'de coğrafî yapı sebebiyle tarımın zor olduğunu, Tâif şehri ve civarının mevcut suyu dolayısıyla tarım faaliyetlerine daha uygun olduğunu belirtmektedir. "Suyu ve meyve ağaçları bol olan bu şehirden Mekke'ye meyve zamanında bol miktarda meyve gelmektedir. Onun yakınlarında olan Ceyle ve Zehran'dan da meyve gelmektedir. Kuru üzüm de gelmektedir." (İbnü's-Sabbâh, 136-137). İbnü's-Sabbâh, Mekke'nin tarım arazisi olmadığını, ticareti ile meşhur bir tüccar şehri olduğunu ifade etmektedir. Şehrin çarşılarından bahsederken Harem'in duvarı ile Mes'a arasında yer alan tahıl pazarı olan 'rahbetü'z-zer'" üzerinde durmuştur (İbnü's-Sabbâh, 108, 110, 134, 137).

Medine

İbnü's-Sabbâh, Mekke'den Medine'ye 9 menzili olan yolun 18 gün kadar sürdüğünü ifade etmektedir. Bu yolda yanında Endülüs'ten arkadaşı Ahmed el-Haddâd bulunmaktadır. Herkesin oldukça heyecanlı olduğunu, hacıların gözlerinden yaşlar akıttıklarını ifade etmektedir (İbnü's-Sabbâh, 158).

İbnü's-Sabbâh, Medine'yi, Yemen'den buraya gelmiş olanları, şehrin yapılarını, hicreti, muhâcir ve ensarı, Hz. Peygamber'in mucizelerin, sahâbeyi ayrıntılı olarak anlatmıştır. Şehre

Cuma gecesi girdiklerini ve bu geceye özel olarak Mescid-i Nebevî'de kutlamalar yapıldığını ifade etmektedir. O bu durumu anlatırken "Cuma gecesi Mescid-i Nebevî'de kutlanırdı ve bu faziletten ve Peygamber'e dua etmenin faziletinden dolayı toplanırlardı. Herkes yüksek sesle salât u selâm getiriyor." (İbnü's-Sabbâh, 159-170). O, Mescid-i Nebevî, mihrabı ve minberinden, mescidin görevlilerinden, bu mekândaki çeşitli uygulamalardan da ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Asr-ı Saâdet'ten bahsetmeye devam etmiş, vahyin çoğunun bu şehirde nâzil olduğunu vurgulamış; gazveler, seferler söz konusu etmiştir (İbnü's-Sabbâh, 173-179; Ubâdî, 467-499).

İbnü's-Sabbâh, Medine halkından bahsederken onların dünyanın farklı yerlerinden gelen âlimler, tüccarlar ve ilim talebeleriyle birlikte oldukça renkli ve zengin olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca onları "...ve Yesrib şehrinin sâkinleri de en güzel konuşan Araplardandır…" şeklinde tavsif etmektedir (İbnü's-Sabbâh, 169).

İbnü's-Sabbâh, Mescid-i Nebevî'de Hz. Peygamber (s.a.s) yanında bulunan kabirlerin, mescidin, kubbenin inşası, yeryüzünün doğusundan ve batısından gelen hediye ve bağışların, vakıfların haberlerini anlatmaktadır. Bu hediye ve vakıfların Hindistan şehirleri de dâhil birçok Müslüman şehirlerden geldiğini, içlerinde altın, gümüş ve para yanında ipekten yapılmış çeşitli renklerde, çeşitli elbiselerin, buğday, pirinç gibi yiyeceklerin de bulunduğunu belirtmektedir. Tüm bunlardan buradaki fakir halk da faydalanmaktadır (İbnü's-Sabbâh, 175).

İbnü's-Sabbâh, Medine'de suyun, su gözeleri ve kuyuların daha bol olması sebebiyle hurma ağaçlarının ve dolayısıyla hurma ziraatinin yaygın olduğunu belirtmektedir. Hurma bahçelerinden bahsederken "..bu bahçeler büyükleri de çocukları da besler doyurur." (İbnü's-Sabbâh, 175) demektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Endülüslü müdeccen Abdullah es-Sabbâh'ın 8/14. yüzyılda yaptığı hac yolculuğunu ve özellikle Hicaz topraklarına ait gözlemlerine değinilmiş; Memlük yönetiminde bulunan şehirlerdeki mimari yapı, sosyal ve kültürel, ekonomik hayata ilişkin bilgiler derlenmiştir. Şehirlerin emirlerinin kimlerden olduğunu, Mekke halkının fizikî, ahlakî özellikleri, şehirlerin vakıf gelirlerini, bunlarla şehirlerin zenginliklerinin nasıl arttırıldığını vurgulamıştır. İlmî bir yolculuk olmadığı için medrese, ulemâ, bilginin intikali, icazet alımı gibi içeriklerin olmadığı bu sıradan halkın içinden olan hacı İbnü's-Sabbâh'ın Hıristiyan topraklarında yaşayan müdeccen Müslüman kardeşlerine özellikle Mekke ve Medine'nin tüm özelliklerini onlara resmeder gibi tavsif etmiştir.

KAYNAKLAR

Abdûlî, Cemâl. Bilâdü'l-Hicâz hilâle'n-nısfi's-sânî mine'l-karni's-sâmini'l-hicrî/er-Râbi' aşera'l-milâdî fî dav'i rıhleti İbni's-Sabbâh el-Endelüsî. Mecelletü Dirasâti Târihiyye, 24 (Haziran 2018): 87-128.

Düveydâr, Hüseyin Yûsuf. 1414/1993. el-Müslimûne'l-müdeccenûn fi'l-Endelüs. Matbaatü'l-Hüseyni'l-İslâmiyye, Kahire.

Mustafa, Ulvî. Rıhletü'l-müdeccen el-Hâc Abdullah İbni's-Sabbâh. el-Mecelletü'l-Cezâiriyye ve'd-dirasâti't-tarihiyyeti'l-mütevassıtiyye, 2 (Kış, 1436/2015): 175-186.

Özdemir, Mehmet. 2020. Müdeccenler. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara. 31: 463-465.

Es-Sabbâh el-Endelüsî, el-Hâc Abdullah. Nesebetü'l-ahbâr ve tezkiretü'l-ahyâr (Rıhletün Hicâziyyetün). thk. Cum'a Şeyha. Mecelletü Dirasât Endelüsiyye, 45-46 (Özel Sayı), 1433/2011 (Tunus): 1-347.

Şeyban, Lütfi. 2014. Endülüs. Albaraka Yayınları, İstanbul.

et-Tâzî, Abdülhâdî. 1426/2005. Rıhletü'r-rahalâti Mekke fî mie rıhle Mağribiyye ve rıhle. 2 Cilt. Müessesetü'l-Furkan li't-Türâsi'l-İslâmî, Riyâd.

Touati, Houari. 2014. Ortaçağ'da İslâm ve Seyahat-Bir Âlim Uğraşısının Tarihi ve Antropolojisi-. çev. Ali Berktay. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ubâdî, Mes'ud Mahmûd Ali. el-Medinetü'n-nebeviyyetü'l-müşerrefe fî rıhleti "Ensâbü'l-ahbâr ve tezkiretü'l-ahyâr" li'l-Hâc Abdullah b. es-Sabbâh el-Endelüsî el-Müdeccen. Mecelletü Külliyeti'l-Âdâb bi-Kana, 467-499. https://qarts.journals.ekb.eg/journal/authors.note (Erişim Tarihi: 03.01.2024).